

jelenti, amely még él a világon, de már alig. A németek számára többet mond, mert egy legendás öreg színész játssza, aki annyi idős, mint a mozi: Curt Bois. Nagy baloldali volt, Brecht-nél is játszott, tőle jött át Nyugatra, ahol emiatt sok kellemtelenség is érte.

— Végezetül azt kérdezném meg, mit emelne ki Fassbinder és Wenders filmjein kívül az NSZK-filmhét filmjei, vagy az itt nem szerepelt művek közül. Egyáltalán, milyen ez az itteni válogatás, kik és milyen szempontok szerint állították össze?

— Erre az utóbbi kérdésére nem tudok felelni, nyilván egy zsűri, én nem voltam tagja. Különben sem képviselem itt hivatalosan a német filmet, engem a Goethe Institut delegált a Berlin, Alexanderplatz bemutatójára. Ami a filmhéten szereplő filmeket illeti, én személy szerint nagyon szeretem Margareth von Trotta Rosa Luxemburgját. Nem tudom, tudja-e, hogy Fassbindernek ez volt az utolsó filmterve, egy Rosa Luxemburg-film, Märthesheimer már meg is írta a forgatókönyvét, Fassbindernek pedig fennmaradtak jegyzetei hozzá. Hanna Schygulla játszott volna Rosa Luxemburgot. Margarethe von Trotta természetesen nem Märthesheimer forgatókönyvét filmesítette meg, neki saját koncepciója volt a témáról, és azt valósította meg. Én azért is szeretem ezt a filmet, mert ilyesfajta politikai filmet ma már nemigen csinál más nálunk, és mert Barbara Sukowa nemcsak jó, hanem okos színésznő is, és ez kamatozik a filmvásznon. Azonkívül én kedvelem Hark Bohm A kis államügyészét is, eleven komédia, közel a valósághoz. A televízióban talán inkább érvényesülne, mint a moziban. Üdítő a realizmusa az elmúlt évek sok belterjes filmje után, amelyek tele voltak filmidézetekkel, filmmitoszokkal. Másfelől meg az egészen lapos commercializmus öntött el mindent az utóbbi időben. A hetvenes évek nagy nekirbulása már régesrég a múlté. Fassbinder halott, Wenders, ha épp Berlinben csinál is filmet, az nem a német film része, hanem az egy Wenders-film. Werner Herzog folyton valahol az Amazonas táján kalandozik, Volker Schlöndorff Amerikában van, és irodalmi műveket filmesít meg, és a többiek, akik egykor családias együttést alkottak, részben Fassbinder körül, Schroeter, Syberberg, Trotta, ma már ezek is mind külön utakon járnak, és legfőleg repülőtereken találkoznak. Föllépett közben egy újabb generáció is, köztük néhány markáns tehetség, de ez már nem a fiatal német film, ez egyszerűen a mai német film, amelyre egyelőre árnyékot borít a hetvenes évek nagy filmjeinek emléke.

— Töteberg úr, köszönöm a beszélgetést.

GYÖRFFY MIKLÓS

A szubjektív tényező

Helke Sander és a nyugatnémet '68

A hetvenes évek végén két hétig laktam Frankfurtban egy lakóközösségben. Sok kisgyerek, házas szülők, sok átjáró barát. Azon igyekeztek, hogy az együttes élet ésszerűségét és kölcsönösségét kamatoztassák. Éjszaka nyúló politikai viták, hajnalig tartó csoportos pszichoterápiák. Amikor aztán (kissé megfáradtan) elismerésemet fejeztem ki a házigazdának, ki történetesen görög-német volt, ezekért az életformakísérletéért, nagyot legyintett, és nem kevés nosztalgiával mondta: „Ha a nyugat-berlini kommunámat láttad volna! 1968-ban! Az volt a nagy kísérlet!”

Nos — a mulasztás pótolható. 1968 húszéves évfordulóján film — A szubjektív tényező — a hazai mozikban a nyugatnémet diákmozgalomról!

Harcok és hétköznapok

A rendező — Helke Sander — közel az ötvenhez. 1966 óta készült filmeket; bőségesen kivette részét a diákmozgalomból, sőt, főszereplője volt a nőemancipációs-feminista szörny „leágazásának”. Róla is szól hát a film. A főszerepet játszó Angelika Rommel — Helke Sander alteregója — maga is benne volt ezidőtájt az első nő-felszabadítási tanácsban. Egyszerű és eredeti az ötlet: 1980-at írnak, Anni nagyfia hazaviszi a Parlamenten kívüli ellenállás 1966–69 című képesalbumot, elkezdik lapozgatni, és megelevenedik a múlt. Harcaiban — és hétköznapjaiban. És az eredetiség: 1966–69 nyugatnémet diákprotesztje tribünös utcai harcainak archív képei közé beúsznak az eszméletkereső, társkereső, forradalomakaró kommunák intim hétköznapjai. Ez a játékfilm — kitűnően épül össze a dokumentumfelvételekkel; és ez az, amit még sose láthattunk német filmen. Élet a kommunában. Az ideológiával kitapétá-

zott szobabelsők, az intenzív interakciók, a társas erőmerítések és elméleti helyzetértelmezések mindennapisága felől látjuk a nagy külszíni tablótakat. Fesztelen, fanyar, didergető látószög, csendes nosztalgiával, csipetnyi öniróniával.

Kint 67 június. Farah Diba világszép mosolya, sah férje oldalán. Nyugat-Berlin. Kint tömeggyűlések dobogása, lázas szónoklatok. Bent a napi munka. Csurog a profán hangulat. Gépelés, sokszorosítás, terjesztés, ragasztások. A plakátokon: A tudomány embertelensége. Az USA-imperializmus igazi arca. A vietnami háború. Filmvetítések, diaképek. Az amerikai katonák igazi arca. Bent veitlen ágy, pokróc, poszter és poszter (nagy Lenin-fotó, Lenin telefonál), dörgő gömbfejes villanyírógépek. Ülünk a földön, fejünkben a helyzet, körben szét-szórt jegyzetek, újságok, könyvek, kivágások, abbamaradt sörök, csikkítőmege hamutartók. Egy ölelés, közben a mosogatóban csótány mászik, de hát ki ér rá. Ki ér rá a háztartásra, az érzelmi háztartásra. A helyzet. A tizenharmadik szobából Rolling Stones szól, és tompán a hang, az erősödő dübörgés, a tömeg hangja, szólító, elsöprő, elnyelő tömeggyűlések, kint. Ott a helyünk. Tárgyalni az NDK-val! Harmadik világ! A kémiai ipar a háború szolgálatában! Stopot az USA-imperializmusnak! Aztán — vissza. Megint a kommuna, hétköznapok. Órló viták, helyzetértelmezések, vég nélkül. A közvéleményt kell felrázni. Átpolitizálni, demokratizálni. Harca a jogsértő Springer lapkiadó ellen. (Lenin a falon, telefonál.) Rudi Dutschke a tribünön. A Vörös Rudi beszél. (Figyeljük, mit mond!) A fogalmakat be kell engedni a nyilvánosságba. Hogy elvegezzék a felvilágosítást és elvezessenek a polarációhoz. A tömeg ösztönösségére kell építeni. A direkt akciókra. Vietnam-kongresszus, 68 február. Ho-ho Ho-Si-Minh! Ho-ho Ho-Si-

Minh! Amis—go! Go—home! Go—home! A tömegkommunikáció hazudik — csak az utcák maradtak nekünk! Húsz ezer diák Nyugat-Berlin utcáin. Vörös zászlók és DNFF- (emlékszik még valaki erre a névre?) lobogók. Egymásnak feszülő tízezrek és rendőrhadoszlopok.

Rudi Dutschke beszél. Fel kell rázni a szenvedélytelenné lett, apolitikus világot, amely elvesztette önreflexióit.

Mi is történt?

Német Szövetségi Köztársaság, hatvanas évek. A Szociáldemokrata Pártból — azt rendszerkonform pártnak ítélve — kiszakad egy baloldal, és hatalmasan meglódul az SDS, a Szocialista Német Diákszövetség akcionista politikája. Kína mellett. Az NDK mellett. A harmadik világ (Kuba, Algéria!) mellett. A vietnami háború ellen. Amerika ellen. Az antikommunizmus ellen. A neonácizmus ellen. Aztán — az oktatás iparosítása ellen. A kényszerelődiplomázás ellen. (A megnőtt speciális szakemberigény miatt csak az fejezhet-

„Egy ölelés, közben a mosogatóban csótány mászik...” (1968. február 5., Rudi Dutschke beszél a vietnami háború ellen tüntető diákoknak)

te be egyetemi tanulmányait, aki szakmai elővizsgát tett.) Az egyetemek demokratizálásáért — már 1965-től! „Bárki bármilyen témát bármikor előadhat!” (Mire a rektor — Nyugat-Berlinben —: majd a Holdon! Következnek az egyetembojottok, sztrájkok, tüntetések.) Harc az egyetemek politikai színtérré alakításáért. (Mire a rektor, 1966-ban: „az egyetem falai között semmiféle politikai tevékenységet folytatni nem lehet!”) Következnek a tüntetések. A sarokba szorított nagypolitika önrontó, feszültségstító húzásai. Ide, a felforrt városba hívják meg Humphrey amerikai alelnököt. Nyugat-Berlinben létesítenek Amerika-házat. Nyugat-Berlinbe látogat — harmadik világ! — a perzsa sah és felesége. Egy diákot lelőnek, meghal. És 68 tavaszára elszabadul a „pokol”. Tankönyvetések, egyetemmegszállások, lapkiadó-feldúlások, állandósuló tömeges összetűzések a rendőrséggel. 68 nyarán több helyen égne az áruházak, a szupermarketek — az apolitikussá tevő fogyasztás melegágyai! És 68 nyarán mondja el híres beszédét, *öt pontját*, Jürgen Habermas, a frankfurti egyetemen — nagy kár, hogy ebből semmi nincs a filmben —, a *látszatforradalom gyermekeiről*. Jogosnak tartja a tiltakozást a *földöntülivá és befolyásolhatatlanná* lett politika ellen. Az állampolgári figyelmet a privatizálásba szorító tömegkommunikáció ellen. Kiemeli az *újfajta*

érzékenység keletkezését, amely a pszichikai elnyomás és a manipulációs dreszszúra elviselhetetlenségét hozza. De ezzel — vége. A diákmozgalom helyzetértelmezési bizonyíthatóan hamisak; belőlük cselekvési útmutatásokat nem lehet levezetni; a hibás helyzetértékelésből adódó végzetes stratégia — mindenáron polarizáció! — minden demokratizálásra törő társadalmi erőt meggyengít; a diákmozgalom a vágyfantázia rabja, a jelképes cselekvésben — egyetemelfoglalás, kitűzött vörös zászló — forradalmi rendszerátalakítást lát. Tessék a klinikára menni! Tessék pszichiátert keresni! — Habermast kifütyülték, Habermas távozott. 69 után a diákmozgalom megfeneklett. Következtek a „leágazások” — a terrorizmus, a feminizmus, az állampolgári kezdeményezések, aztán a spontik és az ökológiai mozgalom, idővel a zöld párt és az alternatívok *új társadalmi mozgalma*. Az *újfajta érzékenység* mozgalmai — csupán olyasmi, amivel a hagyományos munkásmozgalom már semmit nem tudott kezdeni; igaz, az újfajta mozgalmárok már el is kerülték a hagyományos munkásosztályt. És itt még egyetlen háttérmozzanat: az NSZK-ban a hatvanas években példátlanul megnőtt a felsőoktatásban résztvevők létszáma, éppen úgy, mint Franciaországban vagy az USA-ban. Campus-jellegű egyetemi városok sora jött létre, tíz-harminc ezres diáktömegeket tömörítve. Ide tolódott át e társadalmak hagyományos tőkés-bérmunkás konfliktuspotenciálja, jól láthatóan pozitív, progresszív kihatással; szakmailag ők alapozták meg a hetvenes évektől nekilóduló modernizációt — és ők jelezték nyomban e modernizáció elviselhetetlenségének emberi küszöbszintjeit, radikálisan átalakítva egy társadalmi-politikai klímát. De — vissza a filmhez.

Vörös Rudi beszél.

Rudi

Nézem a diákvezér kedves, mosolygós arcát, oldalra fésült haját. Olyan jó szándékúan egyszerű. Semmis. Csak a szemében, néha, a fehér izzás (a végtelen káosz tiszta tudata?), amikor ezrekhez szól. Kinyitom a Medvetáncot (86/4—87/1.), benne a *trendvonalas* Jánossy Ferenc emlékezik. Szabadon idézem. 67-ben — mondja —, előadtam Nyugat-Berlinben. Az értékelmélet témára csak baloldaliak jöttek. Meggyőződtem, ha tizenkét baloldali van együtt, akkor huszonnégy nézet van, mert mindegyiknek van kettő. Ők elutasították a reformot, és közben a forradalomnak nem volt talaja. Dutschkét idehaza én hoztam össze Lukáccsal. Ez még a nagy mozgás előtt volt. Rudi és társai, feleségeik, Ecuadorba akartak menni, forradalmat csinálni. Lukács hat órán át rettentő türelmesen magyarázta nekik, hogy mindenkinek otthon van a

„Dutschkét idehaza én hoztam össze Lukácsal”
(1968. május 15. Frankfurt, tüntetés a szükségállapot-törvényjavaslat ellen)

feladata. Hát — Dutschke vissza is ment Studentenbewegungot csinálni — folytatja Jánossy. Még a végén Lukácsot lehet felelőssé tenni az egészért. — Dutschke? Már 63-ban könyvvel járt a hóna alatt. Aztán egyszer négyen eljöttek Budapestre, tél volt, beültek a szobába, bundában, hogy itt maradnak egy hétig. A matracokon elalszanak. Ez *kint* az egy *körhöz* tartozóknál egészen természetes volt. Én pedig azt magyaráztam, a szemináriumon is, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba van reformista út. És ez egészen természetes.

Nézem Rudit. A filmen. Barna, simavonalú arcát. Oldalt hulló haját. Kereset-

lenség, nyugalom, belső eltökéltség. *Ott-hon* csinál forradalmat. (68. április 11-én rálőttek; ezután kimaradt a vezetésből. 1977-ben úgy nyilatkozott, hogy meg kell egyezni a szociáldemokratákkal. Dániában oktatott, írt egy könyvet — érdekes módon a leninizmusról és a kelet-európai szocializmusok sajátosságairól, 79-ben meghalt.)

Anni

Nézem Annit. A filmen. Anni — aki tehát a rendező nő korai alteregója — magát nézi. A tükörben. Nézi, hogyan áll neki a vietnami lányok kimenő—kimonója. Nézi a vietnami lány fényképét. A nyugatnémet egyetemista lány 1967-ben látnivalóan a vietnami lányhoz akar hasonlítani. Amit talán kommentálni illene. Annnyit biztosan tudok, hogy a nyugatnémet recenzensek most azt írják: Anninak nin-

cenek vállalható mintái, előképei. Sem a német történelemben, sem a kortárs fogyasztói kultúrában. Ennyi. Ezért a vietnami lány. Hősnőnk magát nézi, aztán maga elé néz — aztán a barátját nézi. Hosszan, már-már nyomasztóan. (A kamera kényelmesen, bőven, puhán kering a belső tereken. Puritán, funkcionista belső környezet. Szék, ágy, telefon. Lenin a falon. Lenin telefonál.) Magukat kereső női arcok, rövidere vágott párbeszéd. Hajak. Kik vagyunk? Mi a nő ereje, gyengesége? Mi a mi világunk? (Beúszó konyha, lepusztult funkcionalitás. Plakát-magányban hűlő főzőplatin. Főtt étel nincs. Alma van, August Bebel van, üres hűtőszekrény van, két lány egymás felé fordul megértés-keresése van. Autizmus? Csendes önelégültség?) Gyűlésre készülnek. Témák. *Mi a nő?* Mi a gyerek? Mi a szerelem? Az orgazmus? A férfiak? *Százan jöttek el a gyűlésünkre*, mondja

Anni boldogan, *csak nők!* Siker! A *nőknek a saját felszabadításukért kell harcolniuk!* Fehér falak, fekete sziluettek. Nők. Viszik az ágyneműt. Helyet a kongresszusra érkezetteknek. Meztláb csoszogó lelkesedés. Gyerekek szaladgálnak, ének csendül, avanti popolo, hurcolják a könyveket. *Elnék a kommunában.* (Aztán megint az utcák. Brutális rendőr-attak, embert aszfaltba csapó vízágyúk.) Megint — *otthon.* Ülnek az ágy szélén, megverten és csuromvizesen. Jön be a harmadik, negyedik társ. Csontig ázva, sántítva, megverve. (Schwere Krawalle in Berlin — hozza az újság, Dél-amerikai harcos-társak érkeznek. Újságírók. Fekete bőrű fiú kéredzkedik be, kis motyóval. Egy nő-társ az NSZK-ból jött át, gyerekkel. Nézi a tévét, a diákat. Egy vietnami kisfiú beszél. Szabadság, közösség. A kommuna együtt, gyereket nevel. Anninak új fiúja van. (Csak Lenin a falon, a változatlan. Folyvást telefonál.)

Anni — emancipációban

Hősnőnk, nem kevés töprengés után, ki mondja: a nők elnyomott társadalmi osztályt alkotnak. (Osztályt! Érzem és halom, mennyire nincsenek ennek ma konnotációi — nálunk. De ott és akkor! Amikor az osztály és az osztályok mibenléte állt a viták gyújtópontjában!) A fiúk persze elképednek. Hanyatt vágják magukat, legurulnak a székről, a nevetéstől. Hogy a nők — osztály?! Ezzel nem fognak azonosulni az elvtársak — mondják. Anni: mindent újra át kell gondolni. A mi álláspontunkról.

Anni beszél az SDS kongresszusán. Nem értik meg az álláspontját. Így aztán megindul az újféle harc. *Új nőmozgalom!* *Woman power!* Eljött az ideje, hogy megszabaduljunk a polgári péniszektől! Minden diktatúra — diktatúra, mondja elkéservedve Anni. Miért jobb a munkásosztály diktatúrája, mint a többi diktatúra? Minden diktatúra — uralom, valami vagy valaki felett. Gyere már az ágyba — mondja kedvesen Anni újabb fiúja —, majd reggel elmagyarázom. Anni végül is enged. Diktatúra, bármerre fordulunk.

Ami következett: a harc os feminizmus

Igen, így történt — mondja Frigga Haug neves nyugat-berlini szociológusnő a *New Left Review* hasábjain írt kimerítő tanulmányában (The Women's Movement in West Germany, 1986. 155. sz., január-február). 1968 szeptemberét írták. A mozgalom fáradóban volt. Túl a szükségállapot-törvény elleni nagy bonni tüntetésen, a májusi és júniusi barikádokon és egyetem-elfoglalásokon. Szeptembertől mérséklődtek a tüntetések, bár Franciaországból megérkezett Vörös Dany — Cohn Bendit. És ekkor jött az

„Mi a nő? Mi a gyerek? Mi a szerelem?” (1967. június 2., a tüntetésen megbeszített Benno Ohnesorg)

újabb hullám, az újabb fordulat. 1968 szeptemberében — írja Frigga Haug — az SDS-ben *Helke Sander* mondott beszédet.

Igen, ő. *A szubjektív tényező rendezője.*

Annyit mondott — rövidre fogva —, hogy a gazdasági és társadalmi alávetésnek megfelel a szexuális alávetés. S amikor a férfi elvtársak ezen nevetni kezdtek, Helke Sander és társai — válaszul — paradicsomokkal dobálták meg őket. (A beszéd töredékeiből még hoz a film.) Ekkor terjedt el a mondás és a gyakorlat, jelezve, hogy új idők járnak: aki kétszer lefekszik ugyanazzal a férfival, az a tőkés rendszer uszályába kerül.

Különleges idők. Tőlünk — akkor is, most is — csillagévnyi távolságban. Vagy mégse? Ulrike Meinhof, a később terroristaakciók miatt lertartóztatott, kiemelkedő tehetségűnek tartott és börtönben meghalt újságírónő írta még akkor, 1968 szeptemberében: a paradicsomok és a tojások dobálása nagyon is megfelel egy

olyan nyilvánosságnak, amelyet más oldalról a tények agyonhallgatása jellemez. Az SDS frankfurti egyetemén repülő paradicsomok nem szimbolikusak. A férfiak összepiszkolt zakójáról a koszt továbbra is a nők fogják eltávolítani; nők milliói fulladoznak nap mint nap attól, amit le kell nyelniük; szedhetnek fogamzásgátlót ez ellen, Contergant, ha éppen pechjük van; verhetik a gyerekeket, üthetik főzőkanállal a férjüket, becsukva ehhez az ablakot, ha elég jólneveltek, hogy senki ne hallja, amit mindenki úgyszólván tud. A férfi szaktárstól tett ottani javaslat, miszerint ha a nők ennyire elégedetlenek, hát tagadják meg a férfikkal a nemi érintkezést, csak megerősítette, amit Helke Sander mondott: a férfiak az egész konfliktust le akarják fojtani a privátszférába. Csak hát ezek a nők már nem játszószák tovább az egyetértést, amikor a gyerekeknél egész terhe az ő vállukon nyugszik; elégük van abból, hogy a gyerekeknél rájuk háruló terhe, a kieső idő miatt alulképzettek, vagy semmilyen képzettségük nincs; és azt gondolják, hogy a gyerekeknél és a házon kívüli munka ilyenfajta összeegyeztethetlensége nem az ő csődjük, hanem a társadalomé, amely ezt előidéz. Mivel pedig a férfiak ebbe a témába nem bocsátkoztak bele — ezért kapták a képükbe a paradi-

csomokat. A nők ezzel kinyilvánították, hogy be vannak zárva egy privátszférába, és ebben a bezárásban a férfiak mint a kapitalista társadalom funkcionáriusai működnek közre: elnyomják a nőket, még ha ezt szubjektíve nem is akarják. — Eddig szólt Ulrike Meinhof. Talán nincs is mindenben csillagévtávolságra tőlünk, amit szóvá tett.

Maradjunk a németeknél. Kissé már elszakadva a filmtől, a feminista mozgalom történeténél. Részben azért, hogy tájékozódjunk, részben, hogy *egy mozgalom idővel beért társadalmi eredményességéről szóljunk*. Abból a tapasztalatból kiindulva — és ez itt nálunk, 1988-ban, a feminizmustól függetlenül sem érdektelen talán —, hogy a *mozgalmak* mindig gyermekdeden, megmosolyognivalóan vagy feldühítően, kuszán és intoleránsan indulnak. Dehát *ezért mozgalmak*. Hogy a szokatlant, a *másféleséget* hozzák. Olyan másféleséget, amely aztán egyszerűen *hozzájárul* egy társadalom gazdagodásához, egyensúlyához, önismeretéhez. Hozhatnánk most a zöld példát, az ökológiai mozgalmat, amely miként a feminizmus, korábban kinevezett és intoleráns volt. 86-ra már köztudott, hogy a nyugat-német környezetvédő technika — a világszínvonal. Olcsóságban és tökéletességben mindenkit megelőz. Egyértelmű a

képlet: köszönhetően az ökológiai nyomás korai megindulásának. Itt is kiderült; a mozgalmak átfordulnak — gazdasági hatékonyságba, társadalmi konszenzusba.

Tehát a németek.

Sajátos idők jöttek — meséli Frigga Haug. A mozgalom gyerekkora. Frankfurtban megalakult a *Weiberat*. (A névhez tudnunk kell, hogy a német nyelvhasználatban a *Weib* az a nő, aki a megvetés vagy a nemi vágy tárgya.) A név tehát kihívás volt. Nos, ők alkották az első lesbikus csoportokat az NSZK-ban. Szórták a röplapjaikat: „Vágd le!” „Szabadítsuk meg a szocialista sztárokat burzsoá falloszuktól!” Ragasztották a plakátokat, amin *levágva*. (Ezekből az eseményekből még idéz egy keveset a film.) Nyugat-Berlin, 1968 karácsonya. A Kurfürstendammon folynak a nyilvános melltartó-égetések. Tiltakozás: ez a társadalom a nőt a szex tárgyává fokozza le. Aztán az akcióbizottságok elhatározták, hogy a feminista mozgalom tagjainak farmert és Mao-zubbonyt készíttetnek. Egyenruhát a nőknek. A cél világos volt. Meg kell akadályozni, hogy a férfiak a divatosság szempontjai alapján válasszanak közülünk. És ezzel örökös versenyre kényszerítsék őket. Ekkor történt — meséli a nyugatnémet szociológusnő —, hogy a sötét-hajú és mindig elegáns Helke Sander sárga sálak beszerzését javasolta. Ekkor kitört a botrány. Egy szőke és teltkarcsú elvtársnő ezzel nagyon nem akart egyetérteni. Neki nagyon rosszul áll a sárga sál, mondta és különben is. Vegyük észre magunkat. Az egyforma zubbonyba bújva sokkal jobban kijön a köztünk levő különbség, mint amikor normális ruhákban járunk. Mert hát — nem éppen az szorul rá a divatra, aki kevéssé szép és arányos? Aki meg jó nő, annak úgysem kell a divat.

Így bonyolódtak az ellentmondások, írja Frigga Haug. Nehéz idők jöttek — a férfiakra. Egymást érték az akciók. Lányok feleségüket verő férfiakat fogtak el, és megkötözve végighurcolták őket a Kurfürstendammon. Persze, többen úgy látták, hogy ezek az akciók nem teszik mindenki előtt nyilvánvalóvá a férfiak általi elnyomás és a kapitalizmus általi elnyomás összefüggését. *1970-ben Helke Sander — Nyugat-Berlinben — kilépett a mozgalmából*.

A gyerekkor elmúlt. És most? A nyolcvanas évek NSZK-jában manapság minden egyetemen van nőszeminárium; van két elméleti folyóirat, amelyek speciálisan nőkérdéssel foglalkozik — időközben Helke Sander alapított egy, a *Nők és a film* című folyóiratot —, és megjelent számos szociológiai-pszichológiai alapmunka. A nőkérdésről, a nők társadalmi-emberi helyzetéről. Az NSZK-ban ma feminista pszichiátriai tanácsadók sora tevékenykedik. Minden nagyobb városban van menhely, ahová a férj megverte feleségek menekülhetnek, és — legkeve-

NSZK FILMHÉT

1988 márciusában Budapesten, a Németországi Szövetségi Köztársaság filmhétének műsorán Wim Wenders: *Az ég Berlin felett*, Margarethe von Trotta: *Rosa Luxemburg*, Helke Sander: *A szubjektív tényező*, Helmut Herbst: *Egy német forradalom*, Heidi Ulmke: *Rács és fűrés*, Hark Bohm: *A kis államügyész* című filmje szerepelt, valamint Rainer Werner Fassbinder *Berlin, Alexanderplatz* című, 14 részes tévésorozata, továbbá válogatás a német kísérleti filmekből, A nyitófil, *Az ég Berlin felett* clemzésére következő számunkban visszatérünk.

sebb — jogászokat fogadhatnak, érdekük védelmében. Zöld párti nők vannak a parlamentben, s a töredékidőben foglalkoztatott *háziasszony*? Aki férje oldalán háztartást visz, gyereket nevel? Nos, időközben megnőtt a szabadideje, tele van politikai ambíciókkal és ezt ki is nyilvánítja — nos, ez a *háziasszony mint ilyen*, a mai nyugatnémet politikai színpad állandó, radikális aktora. Rakéták ellen, repülőter-bővítés ellen, atomhulladék-tározó ellen, újabb autópályák ellen, adminisztratív politikacsinalás ellen — éppen csak *így* artikulálják magukat. Mint *nők*, és mint *háziasszonyok*. Ulrike Meinhof várrakozása — perverz módon éppen az általa gyűlölt társadalmi rend féktelen termelékenysége következményeként — „bejött”. A nyugatnémet nő ma gyereket nevel, továbbképezi magát, jó részüknek heti kétszer négy óránál nem kell többet dolgoznia: és politikai mozgalmat csinál. (Statistikák: 1966 és 83 között harmincon felül negyven százalékra emelkedett a női foglalkoztatás; a foglalkoztatott nők fele fehér galléros; a nem dolgozó nőkefele szakképesített; az összes foglalkoztatott nő több, mint egyharmada részmunka-idős. Két tanulság: több lett a szakképzettség, és több lett a szabadidő. Még az elmúlt évek racionalizálásai „színezik” is ezt a képet.

Mindezt *magunknak*, mozgalom nélküli társadalmunknak, hétköznapiainknak figyelmébe idézzük. Ezért részleteztük a *A szubjektív tényező* ürügyén. A film tanulsága túlmutat a filmen: a diákmozgalmak tanulsága túlmutat 68-on: a mozgalmak tanulsága túlmutat a mozgalmakon. Abban az értelemben, hogy ami az első pillantásra örültség és engedetlenség, az — hamarosan az esedékes társadalomjavítások és újítások előidézőjévé válhat. Nem azt mondjuk előid, hogy a tegnap örültjei mindenkor a holnap hősei: hanem csak annyit, hogy — mozgalmak nélkül, engedetlenségek nélkül, másságok akarása nélkül nem adódnak társadalmi megújulások és megerősödések.

Alighanem ilyesmiben rejlik *A szubjektív tényező* — a 68-as diákmozgalmak — legfontosabb tanulsága.